

Cserei olvas...
Írásantropológiai és olvasástörténeti megfontolások
az ifjú Cserei Mihály íráshasználati habitusában
(Esettanulmány)

I. Bevezető

Noha az irodalom- és történetírás Cserei Mihályt (1667–1756) elsősorban történetíróként és a *História* szerzőjeként kanonizálta, a rendkívül olvasott és művelt, szokatlanul hosszú életet élt Cserei többször leírta magyarul és latinul is élete legfőbb eseményeit. Ifjúkorában, sőt vélhetően családos emberként is rendszeresen végzett feljegyzéseket magyar és latin nyelvű kalendáriumokba (1690–1698). Friss házasként 1698 januárjában vetette először papírra élete eseményeit,¹ majd a brassói exilium alatt jegyzőkönyvet vezetett, és a közismert *Históriáját* 1709 és 1712 között alkotta meg. Ugyancsak Brassóban, 1709 nyarán, július folyamán írta meg a csak részleteiben publikált bölcséleti művét, a *Compendium theologicum et politicumot*,² melynek első oldalaira szintén felvezette addigi élete főbb eseményeit. 1722-ben a Kászoni János elleni pereskedése alkalmából írta meg *Memorialisát*, melybe latin nyelvű élettörténetét (*Vera descriptio meorum fidelium Servitorum et pro fidelitate passionum, fide mea christiana descripta*) is beszerkesztette, majd 1733-ban, mikor újra jegyzőkönyvet kezdett vezetni,³ feljegyezte élete eseményeit 1748-ig, végül 80 évesen, 1747. augusztus 10-én írta meg *Apológiáját*. Hasonlóképpen látványos az olvasó és könyvgyűjtő⁴ Cserei Mihály alakja, hiszen élete végére impozáns könyvállományt gyűjtött össze, amelynek egy részét fiának, Cserei Györgynek adományozta.

Ebben az esettanulmányban, amely csupán töredéke egy hosszú, átfogó, Cserei Mihály írásait és olvasmányait vizsgáló többéves kutatásnak,⁵ arra teszek kísérletet, hogy Cserei Mihály íráshasználati profiljának kialakulásához és ezt a folyamatot megörökítő legkorábbi forrásaihoz

---

* A tanulmány szerzője az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, a REFO500 Nemzetközi Tudományos Konzorcium közép- és délkelet-európai partnerintézményeinek koordinátora.

¹ Ebbe a fölió formátumú, 1698-ban még üres könyvbe tisztázta le saját kezével fő művét, a *Históriát*. Ennek előzéklapjaira jegyezte fel 1698. január 2-án élete addigi eseményeit röviden, évszám és esemény szerinti összefüggésben. A kézirat lelőhelye: Budapest, MTA KIK Kézirattára, jelzete: K100. Ez alapján készült el a szöveg első kiadása: *Nagyvajtai Cserei Mihály Históriája*, a szerző eredeti kéziratából KAZINCZY Gábor által, 1. kiad., Pest, Emich, 1852 (Újabb Nemzeti Könyvtár). (A továbbiakban: CSEREI 1852.)

² Az eredeti kézirat a Kolozsvári Akadémia Könyvtár kéziratárában található: *Compendium Theologicum et Politicum*, 1709. Jelzete: ms. U. 1119 (A továbbiakban: *Compendium* 1709). Ennek csupán részleteit publikálták: SZÁDECZKY Lajos, *Cserei történetbölcséleti műve*, Történelmi Tár, 7(1906), 445–552.

³ Cserei élete folyamán többször is jegyzőkönyvet vezetett, ezekbe a gazdasági jellegű feljegyzések mellett gyakran saját írásából (versei, jogi reflexiói, olvasmányai) is örökített meg, illetve élettörténetének analisztikus (évszám és esemény) feljegyzését is lelkiismeretesen elvégezte. A legnagyobb jegyzőkönyvén kívül még öt jegyzőkönyve ismeretes, amelyek marosvásárhelyi, kolozsvári és budapesti gyűjteményekben maradtak fenn. Vö. SZÁDECZKY Lajos, *Cserei Mihály jegyzőkönyvéből*, Történelmi Tár, 4(1903), 569–572.

⁴ Ebben a legnagyobbként aposztrofált jegyzőkönyvben a meglévő könyveiről is listát készített Cserei, amelyet Szádeczky Lajos publikált: SZÁDECZKY, *Cserei Mihály...*, i. m., 1903, 569–572.

⁵ TÓTH Zsombor, *Usus Doctrinae: Cserei Mihály Praxis Pietatis olvasata = Medgyesi Pál redivivus: Tanulmányok a 17. századi prédikátor életművéről*, szerk. FAZAKAS Gergely Tamás, GYÖRI L. János, Debrecen, Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár, 2007, 45–79; UŐ, *Ifjúkori önarckép: Cserei Mihály 1690–1697 = Generációk a történelemben*, szerk. GYÁNI Gábor, LÁCZAY Magdolna, Nyíregyháza, 2008, 235–247; UŐ, *Egy kora újkori familiárisi kapcsolat kérdései: Cserei Mihály esete gróf altorjai Apor Istvánnal (1692–1703)*, = *Acta Siculica 2008 – A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, szerk. KINDA István, kiad. a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2008, 309–318; UŐ, *Cserei Mihály és élettörténetei (Esettanulmány) = Könyvek által a világ...: Tanulmányok Deé Nagy Anikó tiszteletére*, szerk. BÁNYAI Réka, SPIELMANN-SEBESTYÉN Mihály, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2009, 403–426; UŐ, *Egy kora újkori székely fiatalember műveltsége: Cserei Mihály kiadatlan dialektika jegyzete 1684-ből*, = *Acta Siculica 2011 – A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, szerk. KINDA István, kiad. a Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2011, 483–491; UŐ, *Cserei hallgat...: A kora újkori prédikáció befogadásának hermeneutikai és történeti antropológiai kérdései = A kora újkori prózai kegyességi műfajok rendszere és elmélete*, szerk. IMRE Mihály, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013, 166–188.

nyúljak vissza. Jelenlegi tudásunk alapján az udvarhelyi tanulmányait megkezdő, a gimnázium szellemi környezetében és könyvei⁶ között formálódó kamasz Cserei íráshasználati habitusáról tudunk megállapításokat tenni. Esettanulmányom a könyvpossession Cserei Mihályra fókuszál, azaz olvasási szokásait és szöveghasználati eljárásait tekintem át annak érdekében, hogy íráshasználati szokásának alapvonásait megelőlegezhessem.

II. Cserei habitusának összetevői: olvasás, írás, fordítás

Cserei Mihály legelső könyvét 1678. január 2-án Fogarasban vásárolta, amikor tizenkét éves volt. Noha a könyvbe, amely Cornelius Schonaeus *Terentius Christianus*ának 1656-os váradi edíciója,⁷ maga Cserei több alkalommal és különféle időpontokban írt be possessorri bejegyzéseket, mind az élettörténeti háttér, mind íráshasználati habitusa valószínűsíti az 1678. január 2-i, rituális jelentőséggel is telített beszerzési időpontot. Cornelius Schonaeus opusa Alexander Rosaeus *Virgilii evangelizantis Christiados libri XIII.* című művével⁸ együtt (amelyek terentiusi fabulák és a vergiliusi epikus költészet erőteljesen krisztianizált változatai)⁹ a 17. századi kálvinista gimnáziumi és kollégiumi oktatásban az enyedi kollégiumnak alárendelt alsóbb szintű iskolák, vagyis partikulák (például Marosvásárhely, Várad, illetve Székelyudvarhely)¹⁰ tananyagának szerves részét képezték mint retorikai segédkönyvek.¹¹ Ugyanis a *classis etymologiae*ben Schonaeust fordítva, ennek alapján ismerkedtek a szófejtéssel, továbbá a *classis syntacticae et poeticae* foglalkozásai során Rosaeus alapján sajátították el a mondattant és poétikát. Cserei pedig pár hónappal a könyv beszerzése előtt, 1677 őszén¹² kezdte el tanulmányait a székelyudvarhelyi gimnáziumban.¹³

⁶ A gimnázium könyvtárának és könyvvállományának történeti alakulásához lásd: JAKÓ Zsigmond, *A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár története* = J. Zs., *Írás, könyv, értelmiség: Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion, 1977, 219–250; illetve: *Erdélyi Könyvesházak*, II, *Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Szászváros, Székelyudvarhely*, s. a. r. JAKÓ Zsigmond anyagának felhasználásával MONOK István, NÉMETH Noémi, TONK Sándor, Szeged, Scriptum Kft., 1991 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 16/2), 203–217. – A coetus állományáról megbízható jelzésünk csupán 1698-ból van, amikor is szeptember 15-én Johannes Jástfalvi listát készített erről a corpus-ról és bemásolta a *De Romanae Ecclesiae Idololatria* című nyomtatvány első címvédő lapjára. (Vö. Johannes RAINOLDI, *De Romanae Ecclesiae Idololatria in cultu sanctorum...*, Oxoniae, 1606. A könyv jelenleg a Székelyudvarhelyi Dokumentációs Könyvtár állományában található. Itt mondok köszönetet Róth András Lajosnak, aki digitális felvételt készített számomra erről a könyvlistáról.) Nagy valószínűséggel ez a könyvvállomány Cserei idejében is többé-kevésbé azonos lehetett. Mivel Cserei udvarhelyi tartózkodásának ideje 1677 ősz – 1685. április 10. az 1693–1694 után bővülő gimnáziumi könyvtár törzsanyaga nem releváns, csak a coetus példányairól feltételezhetjük, hogy Cserei számára is hozzáférhetőek voltak. A coetus állományának méltatáshoz lásd: JAKÓ, *A székelyudvarhelyi tudományos könyvtár...*, i. m., 219–220.

⁷ SCHONAEUS, Cornelius, *Terentius Cristianus seu Comodiae Sacrae...*, Varadini, 1656. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár gyűjteményének unitárius fondjában őrzik Cserei példányát, jelzete: U. 398. A példány könyvészeti leírásához lásd: *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár Gyűjteményeinek Katalógusa*, szerk. SIPOS Gábor, Kolozsvár, Scientia, 2004 (Sapientia Könyvek, 28), 477–478.

⁸ Rosaeus tankönyvi használatát a váradi kiadás is igazolja: Alexander ROSAEUS, *Virgilii Euangelizantis Christiados Libelli aliquot in gratiam Classis Poeticae Varadiensis editi*, Varadini, 1656. Cserei is megszerezte ezt a könyvet, talán több példány is lehetett belőle. A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár gyűjteményének unitárius fondjában őrzik ennek a könyvnek az 1684-es debreceni kiadását (jelzete: U. 429), amelyet Cserei Mihály, a possessorri bejegyzés szerint 1685. október 31-én vásárolt meg. Könyvészeti leírásához lásd: SIPOS, *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár...*, i. m., 475–476.

⁹ E sajátos recepciónak az erdélyi kollégiumi oktatásba történő beépüléséhez lásd: DÓCZY Örs, *Terentius és Vergilius műveinek recepciója a marosvásárhelyi református partikula tanrendjében Fogarasi Mátyás iskolamestersége alatt (1662–1665)* = *Könyvek által a világ...*, i. m., 91–111.

¹⁰ A Cserei Mihály által látogatott székelyudvarhelyi, a 17. században még csak gimnázium, a későbbiek során kollégiummá alakuló tanintézmény történetéhez lásd: KIS Ferenc, *A Székelyudvarhelyi Ev. Reform. Kollégium Történelme*, Székelyudvarhely, 1873; GÖNCZI Lajos, *A székelyudvarhelyi ev. reform. kollegium múltja és jelene*, H. n., 1893.

¹¹ Alexander Rosaeus (Ross) és Cornelius Schonaeus műveinek a 17. századi retorika és poétika oktatásában játszott szerepéhez lásd: BARTÓK István, „*Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk*”: *Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630–1700 között*, Bp., Akadémiai, 1998, 124, illetve DÓCZY, *Terentius és Vergilius...*, i. m., 98.

¹² A mondhatni szokásos datálási problémába ütközünk. Cserei a *Históriában* 1679-re teszi tanulmányainak kezdetét (CSEREI 1852, 103), ennél valószínűbb viszont az 1677-es kezdet, amelyet Cserei Mihálynak Borosnyai Lukács udvarhelyi tanárhoz, későbbi református püspökhöz intézett válaszlevelében (kelt. 1747. április 4.) jelölt meg. (A levél közölve: GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., 16–18.) Borosnyai, tudván, hogy Cserei az udvarhelyi gimnáziumban tanult, levelében arra kérte, hogy a gimnázium akkori tanáraitól, tanrendjéről és úgy általában szervezetségéről szolgáltatson adatokat.

Cornelius Schonaeus alkotása Terentius stílusában bibliai alakokat jelenít meg – Námán, Tóbiás, Nehemiás, Saulus, József, Judit, Zsuzsánna, Dániel stb., illetve ezek történetét dramatiszálja.¹⁴ Cserei és kortársai tehát egy ilyen „tankönyvből” gyakorolták latin tudásukat és alapvetően azokat az aldiszciplínákat, amelyek egy tágan felfogott *grammatika* alá besorolhatók. Noha Csereit megelőzően több possessor (Stephanus Literati, Andreas Literati) is volt ennek a példánynak, Cserei bejegyzéseinek természetéből rekonstruálható mind olvasata, mind szöveghasználata, továbbá az írás- és olvasásaktusokból kialakuló íráshasználati habitusának *praktikus* és *reprezentációs* funkciója.

Praktikus funkciót jelöl az a mód, ahogy Cserei diákként és a könyv tulajdonosaként használta ezt a szöveget: olvasta, fordította latinból magyarra, továbbá a nyomtatott szövegfelületre grafikus jeleket vitt rá saját újabb olvasatait segítő, vagy egy adott olvasás során kialakult jelentést rögzítő. A csekély számú marginális,¹⁵ vagy a más jellegű, az olvasás és/vagy fordítás alkalmából keletkező egyéb jelek,¹⁶ szövegek valószínűsítik, hogy Cserei hosszabb időn keresztül rendszeresen olvasta, fordította, sőt néha kommentálta ezeket a szövegeket. A könyvben megjelenő, Csereitől származó bejegyzések írásképeket tekintve egytől egyig a *teenager*, pontosabban a diák Cserei kézírását mutatják.¹⁷ Túl azon, hogy ez a tény is Cornelius Schonaeus „tankönyvi” használatát igazolja, értékes forrása az udvarhelyi gimnáziumi diák Cserei gyer-

---

(A levél közölve: GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., 14–15.) Cserei válaszában az 1677-es kezdés mellett kétszer is említi, hogy 8 évet töltött Udvarhelyen, illetve hangsúlyozza, hogy 70 évvel korábbi eseményekre kénytelen visszaemlékezni, 80 évesen. Vö. GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., 16, 17. Mivel onnan történő elmenetele előtt a logika tankönyvét lemásolta – ennek manu propria kéziratán a másolás befejezésének dátuma, 1685. április 10. áll –, ez is az 1677-es őszi kezdést valószínűsíti, amikor is Cserei tizedik életévét betöltötte. Mivel Cserei tanulmányait Letenyei Pál rektorsága alatt kezdte el, aki a triviális iskolát alakította át gimnáziummá, azaz kezdetben 4 classist szervezett (ethimologia, syntaxis, poesis és rhetorica) – és csupán Rozgonyi János rektor 1680–1685 közötti mandátuma alatt következett be a négy felső classist megelőző párvista és rudimentarista osztályok felállítása –, Cserei udvarhelyi tartózkodásának már a *legelső* évében (1677 ősze–1678 nyara) szembesült Schonaeusszal mint tananyaggal. Vö. GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., 11; KIS, *A Székelyudvarhelyi...*, i. m., 23–24. Ha nem így lenne, és ő csak 1678 őszén kezdte volna el tanulmányait, akkor 1678 januárjában különösebb oka nem lett volna Schonaeus opuszát megvásárolni.

¹³ A székelyudvarhelyi gimnázium Bethlen Jánosnak az 1670. március 15-i 1000 arany adományának köszönhetően alakult át helyi „ortodoxa scholából”, azaz triviális iskolából magasabb tudományos fokozatú tanintézménnyé, vagyis gimnáziummá, 1671-ben. Kovásznai Péter erdélyi református püspök elnökleve alatt tartották Nagyenyeden a közzsinatot, amely meghozta ezt a döntést. (Bethlen János adománylevele közölve: KIS, *A Székelyudvarhelyi...*, i. m., (10. j.) 109). A kollégiumi rangot nyert intézmény alapszabályzatát is ekkor állították össze *Canones schola udvarhelyianae* címmel. Vö. KIS, *A Székelyudvarhelyi...*, i. m., (10. j.) 14; GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., (10. j.) 7.

¹⁴ Noha Schonaeus darabjai az iskolai képzés bevett anyagát képezték, és így egy olyan erkölcsi „üzenet” továbbító, ami az intézmény és patrónusai által elvárt magatartást jelölte meg követendőként, nem lehet érdektelen, hogy Cserei miként viszonyult ezekhez az élettörténetekhez. Vajon a feladott leckén és kötelező feladaton túlmenően őt mennyiben érintették ezek az olvasmányok, különös tekintettel arra, hogy a *bűnösség felismerésének* vagy a *megértésnek* pedagógiaileg jól kamatoztatható témáit variálják. (Schonaeus *Naaman* című darabját e szempontból értelmezi Dóczy Örs. Vö. DÓCZY, *Terentius és Vergilius...*, i. m., (9. j.) 102–103. Még ha az átlag diákról ezek az engedelmességre buzdítások le is peregettek, vajon a konverziós tapasztalatot átvészelő Cserei mennyire lehetett közömbös ez iránt?

¹⁵ József történetét olvasva a diák Cserei egy latin margináliát produkált. A „Homine prudentiore in vita vidi neminem...” sor mellé írja: *pleonasmus*. Vö. SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 241. Zsuzsánna történetének (újra)olvasása során a latin szövegtesthez ezúttal egy magyar margináliát illeszt: *magának*. SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 389.

¹⁶ A szorgalmasan olvasó, fordító, esetleg marginálisokat író, de mégiscsak gyerek Cserei néha elfáradt, vagy legalábbis ellankadt a figyelme. A tolla viszont ilyenkor sem vesztegelt, József történetét olvasva, alig két oldal után a figyelme elkalandozott, következőképp egy nem könnyen felismerhető, de mégis félreérthetetlen falloszt rajzolt... Vö. SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 241. Noha a rajz, bevallom, több értelmezést is megenged, mégis úgy vélem, hogy összefügg az élettörténeti és élettani kontextussal; Cserei ugyanis 11-12 éves kamasz, kizárólag fiúk társaságában van, ezek között nagyobb, idősebb fiúk is akadnak, így a szexuális felvilágosítás elkerülhetetlen volt, amely Cserei életét akkoriban meghatározta. Ez jellegzetes diákcsinynék minőségű, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kollégium törvényei erőteljesen tiltottak minden olyan tevékenységet, amelyek lehetőséget adhattak a szexualitással kapcsolatos beszéd, gesztusok vagy megbotránkoztató magatartás performálására. A káromkodókat 10, a bordalokat vagy szerelmi dalokat éneklőket első alkalommal 5 dénárnyi büntetéssel sújtották. A visszaeső szabálysértőket mindkét esetben sokkal súlyosabban fegyelmezték. A vonatkozó törvényekhez lásd: GÖNCZI, *A székelyudvarhelyi...*, i. m., 70, 75.

¹⁷ A közvetlenül az udvarhelyi gimnáziumból való távozása előtt lemásolt logika tankönyvének autográf kézírati írásképe megbízható összehasonlítást biztosít.

mekkorának (1678 ősze–1685 tavasza). Noha keltezésüket nagyon pontosan nem tudjuk beazonosítani, annyi megállapítható, hogy a bejegyzések 1678–1679 folyamán keletkezettek, amikor Cserei a *classis etymologiae*-ben rendszeresen olvasta/fordította a különféle bibliai hősről szóló, keresztény erkölcsi szempontból megírt komédiákat. Dániel története¹⁸ különösen felkeltette érdeklődését,¹⁹ hiszen nemcsak elolvasta, fordította, hanem saját fordításának másfél oldalas, autográf kéziratát be is ragasztotta a könyvbe, így a *nyomatott lap* latin szövegét a *kézírtos* magyar fordítás utólag beillesztett *lapja* kíséri.²⁰ Íme:

*„Veri Dei Cultor, & amator Daniel
Idolatrans vivens inter Babylonios
Neque, promissis, neque precibus induci potest
Belo Babyloniorum ut Sacrificet Deo.
Mox rege urgente, constanter repugnat: &
Belum non nisi inanimum simulacrum esse afferens,
Ejusque, sacerdotes accusat; utpote
Qui regem, populumque suis sycophantiis,
Dolisque fallerent. Quod cum rationibus
Certis, indiciisque manifestis comprobat,
Sacerdotes necantur, Belum Daniel
Sternit, templumque ejus subvertit funditus.”²¹*

Cserei prózai fordítása így hangzik: *„Az Igaz Istennek tisztelője és szeretője az Daniel az balványozó Babiloniaiak között élén / Sem igiretekkel, sem peniglen keresekkel rea nem hajthatek / hogy az Babiloniai Bél Istennek aldoznak / Majd az kiralytul kénszerétetvén alhatatosan ellene mond / és az Bél Istennek nem egjébnék hanem elet nélkül val kepnek lenni mongja / és az ő Papjait vadolya / tudnilik az kik az kiralyt es az kősséget az ő Patvarkodasokkal es csalardozasokkal megh csalnak / Melyet midőn bizonyos okokkal az nyilván valo játékkal megh probalt volna, / az Papok meghölettetnek/ az Bél Istent Daniel elrontya / és az / és az ő Templomat fenekitül fogva fel forditya.”²²*

A következő szövegrészletet hasonló módon, valószínűleg egy soron következő házi feladat alkalmával véglegesítette. Előbb a latin, majd a magyar verziót láthatjuk:

¹⁸ SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 415–457.

¹⁹ A lefordított szövegrészek fordítás- és élettörténeti beágyazottságát vizsgálva izgalmas hipotézisek merülnek fel. A bálványozás ellen fellépő Dániel esete, aki Cserei fordításában *az igaz Istennek tisztelője és szeretője*, továbbá *„az bálványozó Babiloniaiak között él”* elgondolkodtató analógiát teremt Cserei egyik meghatározó gyerekkori, Udvarhelyhez kapcsolódó élményével, nevezetesen, a rövid ideig tartó, katolikus anyja által diszkréten támogatott katolizálásával, amelyből még idejében megtért.

²⁰ A Sipos-féle katalógus összeállítói félreértik Cserei kézíratos „beavatkozását” a nyomtatott szövegtestbe. Nem ismerik fel, hogy Cserei kézírásos magyar szövege a nyomtatott latin fordítása, így *„...Az igaz Istennek tisztelője és szeretője az Daniel ... kezdetű másfél oldalas magyar imádságnak”* nyilvánították. Vö. SIPOS, *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár...*, i. m., (8. j.) 478. Cserei előbb lefordította, majd utána illesztette be a magyar kézíratos fordítást a 416. és 417. oldalak közé. Vö. SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 416–417. Mivel közvetlenül a kötésbe ragasztotta be a kézíratos lapot, a könyvet újabb lappal bővítette, amit én 416 A-val, illetve ennek rektóját és verzóját értelemszerűen 416 Ar-val, 416Av-val jelölök. Noha Cserei figyelmetlenségéből fordítva ragasztotta be ezt a lapot, mégis követhető, hogy a nyomtatott szöveg 416. oldalán található latin passzusának magyar megfelelője a 416Av oldalon található, míg a 417. oldalon lévő latin szövegrészlet magyar fordítása a 416Ar oldalon olvasható. Vö. SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 416 Av–416Ar.

²¹ SCHONAEUS, *Terentius Cristianus...*, i. m., (7. j.) 416–417.

²² *Uo.*, 416Av.

„Actus I Scena I.

Jambici.

Summas tibi gratias ago benignissime

Deus, pro maxima tua erga me clementia.

Qui non solum ea, quibus corpusculi necessitas

Eget, verum alia etiam plurima, quae ad gloriam,

et honorem spectant, liberaliter mihi es

largitus hactenus. Tu insidias, & fraudes, quibus

Homines idolatrae, & impii, me fallere,

Atque illaq veare conati sunt, á me avertisti procul:

Amara in dulcia, tristia in laeta, asperaque

In jucunda, bonitate tua commutasti mihi.

Praeterea quod regi nostro charus sim, quodque is me suis

Proceribus omnibus praepositum, ad maximos

Honores extulerit, neque intimum habeat, ac sua

Mihi consilia committat, creditaque omnia,

Id tibi soli acceptum ferri convenit.

Sed quid ego te predicem, aut quid Laudem mi Deus?

Nihil unquam tam magnifice quicquam dicam, quin,

Benignitas Longe id superet tua.”

Cserei prózai fordítása: „Nagy halakat adok Teneked kegyelmes Isten az te en hozzam valo nagy kegyelmessedert. / Az ki nem csak azokat, kik nélkül az én Testem szükölködik de megh annak felette többeket, sokakat, amelyek diczóságemre és tisztességemre tartoznak bővségesen en nekem eddiglen ki szolgáltattad. / Te az dösölködéseket és czalardsagokat, kikkel az balvanyozo istentelen Emberek engemet megh csalni és törben ejteni igjekeztenek, en rullam el fordítottad. / Az keserüket edesekke, az szomorut örömrre, az darabosokat gjönyörűségre az Te josagodbul énnekem változtattad. / Annak felette hogy a mi kirajjunknak kedveben legyenek, és hogy ő engemet minden fő rendei felet felyül helyeztetvén nagy tisztességre felemelt, / és hogy én ő nekie belső embere legyenek, és minden tanacsat enreám bízza es nekem engedje; aszt egyedül csak teneked illik tulajdonítani, / De miért én téged hirdesselek, es miért tegedet En Istenem dicserjelek. / Soha semmit oly meltosagosan nem mondhatok, melyet a te kegyelmessedged sokkal felyül nem haladna.”²³

A „tankönyv” jellegű Schonaeus, íme, valóságos *gyakorlókönyvvé* alakult, amely megőrizte a diák Cserei egyik első szellemi termékét. Az sem kizárt, hogy ez a fordítás egy vizsga vagy a szokásos szerda délutáni kikérdezések, számonkérések²⁴ egyikének alkalmából keletkezett.

Írásantropológiai szempontból Cserei íráshabitusának archeológiája felől jelentős előzményt rögzít, hisz bizonyítja, hogy a kalendáriumokban látható írásszokás – a nyomtatott felületekhez illesztett kéziratos szövegek – egy régóta kialakult, Cserei gyermekkorára visszavezethető írásaktus következetes érvényesítése. Ezen a ponton igazolt az a tény is, hogy Cserei kalendáriumi feljegyzései olyan kialakult íráshasználati habitus alapján működnek, ami diakrón nézetben meghatározó jelentőségű előzményekre vezethető vissza. Ugyancsak az írásos kultúrát használó Cserei íráshasználati mentalitásához ad további adalékot ez a rendkívüli példa azáltal, hogy világosan megmutatja: Cserei habitusában a *nyomtatott szöveg* nem lezárt entitás, sőt ennek szerzősége is – ne feledjük egy *copy right nélküli írásbeliségben* történik mindez – felfüggesztődik, az olvasó-possessor módosítja, felülírja kedve szerint, illetve íráshasználati habitusa által diktált módon alakítja saját igényeihez.

---

²³ Uo., 416 Av-416Ar.

²⁴ A gimnázium törvénykönyve előírta ezeket a szerda délutáni kikérdezéseket. Vö. GÖNCZI, *A székegyudvarhelyi...*, i. m., (10. j.) 81–82.

Ezek az írásantropológiai sajátosságok érdekesen köszönnek vissza egy másik vonatkozásban is, mégpedig akkor, ha Cserei íráshasználatának *reprezentációs* funkcióit szemléljük. Itt elsősorban az íráshasználati habitusnak azon funkcióira utalok, amelyek a praktikus, azaz a fentiekben *tankönyvi, gyakorlókönyvi* használatként leírt funkciókhoz képest jelölnek énreprezentációs jellegzetességeket. A könyvet használó Cserei némely olvasási aktusát úgy is igyekezett megörökíteni, hogy írással jelölte az alkalmat. Több possessori bejegyzés is felfogható ekként, de ezeknél egyértelműbb a legelső possessori bejegyzéshez kapcsolódó írásaktus, amikor is Cserei egy háromszakaszos verset írt be a Schonaeus-kötetbe.²⁵ Az 1678. év eleji lelkiállapotának értékes forrása lehet ez a vers, hiszen élettörténetileg kontextualizálva valószerűnek tűnik, hogy a gyermek Csereinek e periódusban már nehéz kihívásoknak kellett megfelelnie. Noha apja rabsága csak később, 1679 őszén következett be, a környezetváltás, a gimnáziumi szigorú életvitel és oktatás, továbbá ezek kivételülési lelki életére, kegyességére, sőt felekezeti identitására, együttesen befolyásolhatták abban, hogy a tizenegy éves Cserei Mihály Balassi Bálint²⁶ egyik legmélyebben vívódó, kételyekről és kétségbeesésről szóló versrészletét választotta, ezzel dokumentálva gyermeki, olvasói és possessori énjét:

*„Oh én kegyelmes Istenem
Mely igen meg verel engem
Nintsen mertekletességem
Banatimtol ürességem.*

*Nem tagadom mert vetkeztem
Hitemet gyakran meg szegtem
Rut fertelmes volt eitem
Kiert lam im megfizetem.*

*Legyen azért elegh immár
sok bum es szenvedesem nagj kár
Rut szég(y)en ki mint hegjes ar
Lelkemben keservesen jár.”*

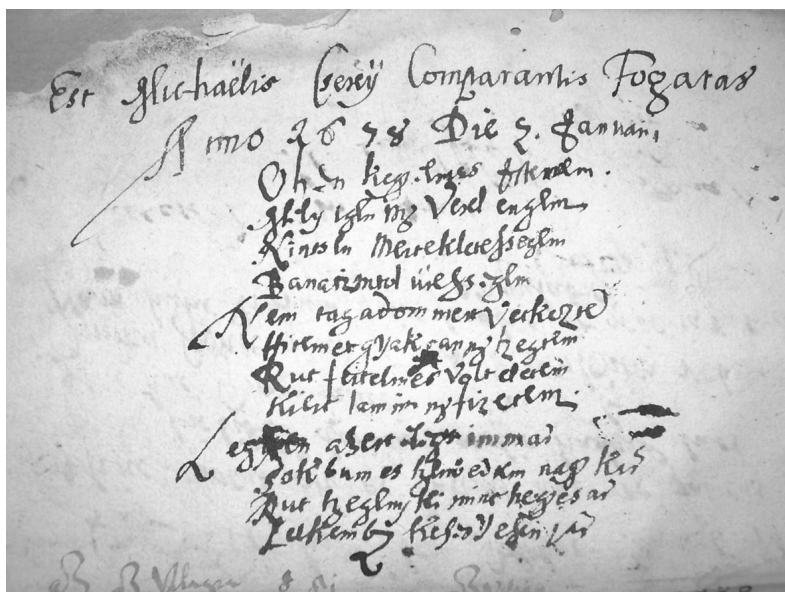
A tizenegy éves Cserei reprezentációs gesztusa többszörösen figyelemre méltó. Sajátjaként tüntet fel egy olyan szöveget, amely az irodalomtörténet-írás mai megítélése szerint is a korszak magyar nyelvű költészetének legjavához tartozott, továbbá lelki életének olyan dimenzióját nyitja meg, ami az átlagosnál nagyobb vallásos érzékenységet és műveltséget sejtet. Maga a reprezentáció gesztusa pedig ugyancsak fiatal korát meghazudtoló, átlagon felüli írástudót/használót jelöl meg személyében. További bonyodalmakat konstituál az is, hogy ez a három szakasz csupán *emlékeztet* a Balassi Bálintnak tulajdonított, *Óh én kegyelmes Istenem* kezdetű versre, ugyanis az első szakasz két utolsó sora eltér e vers összes ismert változatának szövegvariánsaitól.²⁷

²⁵ A Sipos-féle katalógus összeállítói megint tévednek, szerintük ez a Balassi vers „12 soros imádság *Oh en kegyelmes Istenem...*” kezdettel. SIPOS, *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár...*, i. m., (8. j.) 478. A Balassi-vers a kötet második háttérképfelületén olvasható a possessori bejegyzéssel együtt, amely szerint Cserei Mihály Fogarasban vásárolta ezt a könyvet: „*Est Michaelis Csereij Comparantis Fogaras*”. Ezt a későbbi keletkezésű possessori bejegyzések is visszaigazolják. 1685 decemberében újra beírja a könyv első háttérképfelületére: „*Est Michaelis Csereij Anno 1685 die 18. Decembris Emptus in Arce Fogaras.*”

²⁶ A Balassi Bálint verseinek hálózati kritikai kiadásához csatolt irodalomtörténeti jegyzetek szerint a verset, amely a reptóriumban az 1109-es számot viseli, csupán a korabeli hagyomány állítása alapján tekintjük Balassi Bálint versének, amelyet sem dedikáció, akrosztichon vagy kolofon nem támaszt alá.

Vö. <<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/krit/r1109rep.htm>>

²⁷ Csereinél az első szakasz 3. és 4. sora így hangzik: „*Nintsen mertekletességem / Banatimtol ürességem.*” Az összes általunk ismert, Balassinak tulajdonított szövegvariánsban az első szakasz 3. és 4. sora minimális eltérésektől eltekintve, következetesen azonos és így hangzik: „*Kegyelmezz meg már énnékem / Ne hagyj bűnömben elvesznem.*” A bejegyzés

Balassi Bálint „Oh, én kegyelmes Istenem” kezdetű versének Cserei Mihály-féle változata, autográf

A Cserei által elvégzett reprezentációs gesztus nemcsak énjének és mentális világának belső építkezésére enged rálátást, hanem fontos előzményt szolgáltat egy, az 1690 és 1698 között teleírt kalendáriumokban előforduló hasonló helyzet jobb megértéséhez. Cserei az 1693-as kalendáriumba Rimay János *Idő ósága nevel magas fákat* kezdetű, háromszakaszos versét írta be, hozzáadva egy negyedik szakaszt, amely, legalábbis tudomásom szerint, szintén ismeretlen a kutatás számára. Cserei itt sem jelzi a szöveg szerzőjét vagy forrását, *sajátjaként* használja ezt a verset. Úgy tűnik, hogy Cserei íráshasználati habitusában, különösen a reprezentációs funkciót szolgáló írásaktusok esetében rendkívül tágran felfogott szöveg-szerző relációban gondolkodik, sőt reprezentálás gesztusának oly jelentőséget ad, amely zavartalanul alárendeli az olvasott, mások tollából származó textusokat az én(ség) írásban történő felmutatásának. Kijelenthetjük tehát, hogy Cserei esetében az íráshasználati habitus reprezentációs funkciója az énség mediálásának eszköze.²⁸

III. Konklúziók

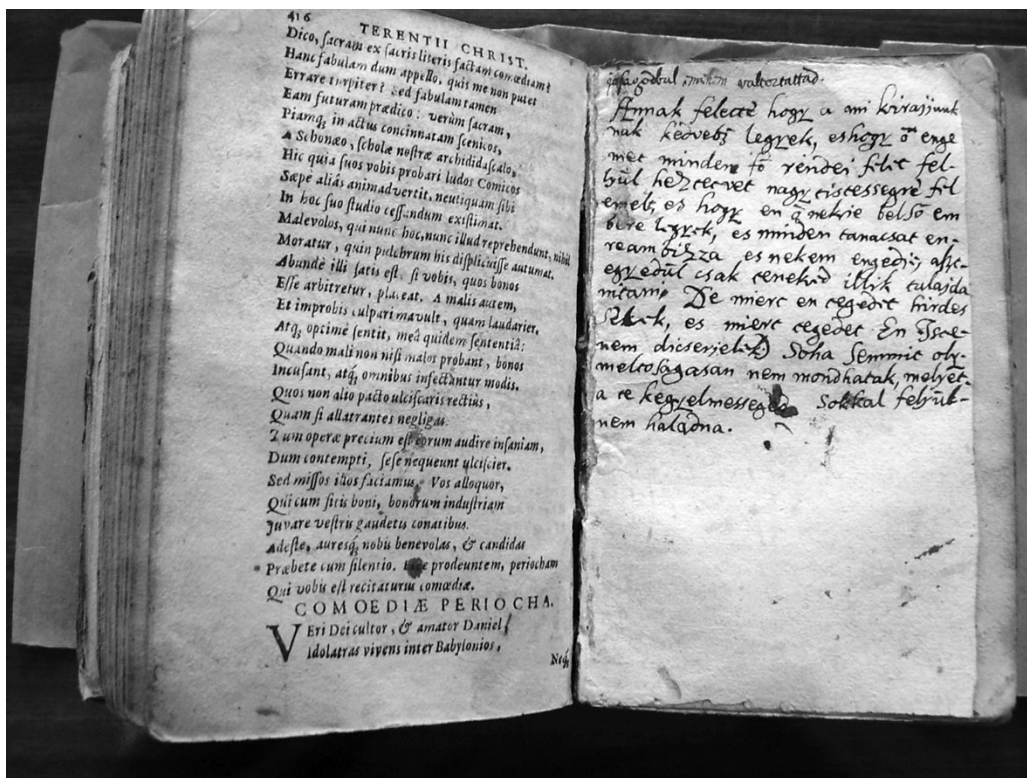
Összegezve Cserei viszonyulását az írásbeliséghez, egyaránt utalva ezáltal az olvasás és írás aktusára, két konklúzió ígérkezik említésre méltónak. Cserei kéziratai, könyvlistái, fennmaradt könyvei azt sugallják, hogy az olvasás és írás aktusához egyaránt hozzákapcsolódott a *praktikus* és *reprezentációs* funkció. Ennek jelentősége és következménye, hogy az egyes Cserei szövegek vagy olvasmányok értelmezésében mindenekelőtt erre a kettős hermeneutikai és írásantropológiai elvre kell figyelniük, kiegészítve ezt további poétikai vagy mentalitástörténeti megfontolásokkal. A második konklúzió e felismerés mediális jelentőségét hangsúlyozza. Olvasás és írás, szóbeliség és írásbeliség komplementáris viszonya egyéni módon határozta meg Cserei részesedését az írásos kultúrában. A szöveg olvasásának és írásának hagyományos fogalma és gyakorlata helyett inkább mediális transzformációkon keresztül megvalósuló szövegperformanciáról lehetne beszélni. A nyomtatott szöveg olvasása, értelmezése széljegyzetek, kisebb-nagyobb összefüggő szövegek,

időpontjáig, 1678. január 2-ig, nyolc nyomtatott Balassi-kiadás jelent meg, egyik edícióban sem szerepel a Cserei által megadott szövegváltozat. A mai ismereteink szerinti kéziratos korpuszban szintén nem található ez a szövegváltozat. Vö. <<http://magyar-irodalom.elte.hu/gepesk/bbom/krit/r1109rep.htm>>. Kézenfekvő lenne itt Csereit megjelölni a vers „felülírójaként”, ám én mégis valószerűbbnek találok azt, hogy egy általunk nem ismert, talán elveszett vagy lappangó kéziratos forrásból vette át a szöveget.

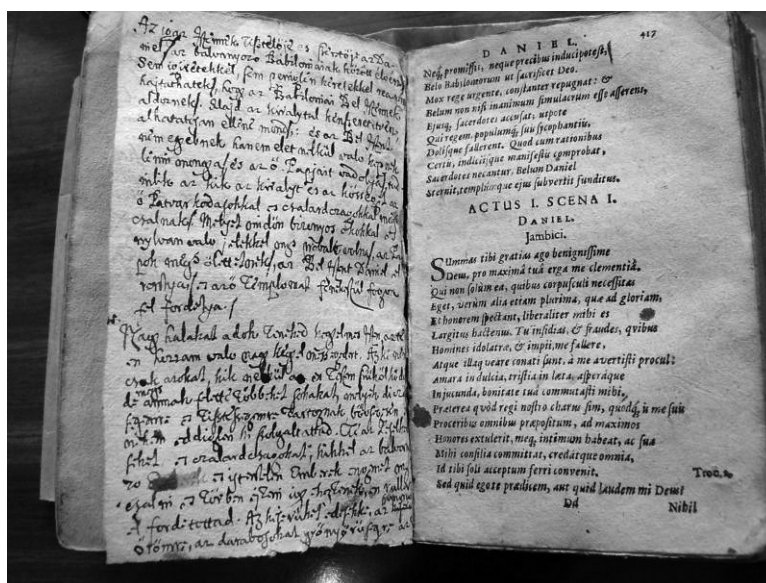
²⁸ Cserei könyveinek biografikus tárgyakként való vizsgálata az életút mikrotörténetének és Cserei íráshasználati habitusának jobb megértéséhez lásd: TÓTH Zsombor, *Kéziratos nyilvánosság a kora újkori magyar nyelvű íráshasználatban: mediális és kulturális másság: Módszertani megfontolások*, ItK 119(2015), 642–648.

sőt önálló textusok kialakulásához vezettek, amelyek néha a nyomtatott szövegtest médiumába is behatoltak, ennek szerves részévé váltak.

Ezek alapján nemcsak az állapítható meg, hogy Cserei kultúrájában és korában átlagon felüli íráshasználó, hanem az is, hogy *sajátos módon* hagyatkozik a kora újkori írásos kultúrára. Továbbá az írásnak és olvasásnak a Cserei által művelt, sajátosan *egyedi*, mégis egy *bevett, eltanult* gyakorlatot követő jellege azt igazolja, hogy Cserei, írásantropológiai szempontból egy bizonyos *íráshasználati mentalitás* alapján használja az írástudását, mely egyszerre egyéni *habitus*, de ugyanakkor egy közös társadalmi-kulturális *praxis* derivátuma.

Cserei Mihály Schonaeus-fordítása (részlet), autográf

Cserei Mihály Schonaeus-fordítása (részlet), autográf